

Författarens tolkning av David Edströms skulpturmodell. I bakgrunden Otto Strandmans byst av Gustav II Adolf. Foto: Ingemar Larsson.

UMEÅ 400 ÅR

Gustav II Adolf stal platsen från en ung flicka

Maria Persson

Föreställ dig en staty av en ung flicka som tittar mot solen från sin upphöjda plats mitt i Umeå. En symbol för stadens ljusa framtid. Det låter kanske otroligt men för hundra år sedan togs faktiskt ett beslut om att uppföra det mer än fyra meter höga monumentet.

Jag som skriver ner denna berättelse arbetar sedan 1 januari 2016 med ett eget bild- och bildningsprojekt som jag kallar "Dagens dam". Genom att teckna ett historiskt kvinnoporträtt varje dag, lyfter jag fram de kvinnor som på olika sätt gjort avtryck i vår värld. Många har fallit i glömska – eller medvetet raderats av historieskrivarna. Min tanke är att bilderna ska inspirera till vidare läsning. Självt hinner jag sällan fördjupa mig så mycket som jag skulle vilja eftersom det nästa dag kommer ett nytt öde att lyfta fram.

Men för några år sedan sen hamnade jag på ett sidospår som jag inte kunde släppa.

2022-04-30

Jag traskar runt i centrala Umeå en dag och funderar kring de skulpturer som finns i stan. Längs Rådhus-esplanaden står bysten av Gustav Rosén och på rådhusets södra sida blickar Gustav II Adolf ut över älven. Däremellan passerar jag Standing Man på Rådhus-torget. Idel män på denna korta promenad alltså.

Frånvaron av kvinnliga statyer i det offentliga rummet är uppenbar, så är det även på riksplenet. De kvinnor som gestaltas är främst nakna, mytologiska sagoväsen. I Sverige står endast cirka 20 namngivna kvinnor staty – jämfört med minst det tiodubbla när det gäller män.

Jag vill hur som helst veta mer om Umeås statyer och börjar med att slå upp wikipediasidan för Umeå rådhus.

Under rubriken "Gustav II Adolfs byst – Bystens historia och tillkomst" hittar jag något som får mig att hoppa till. Här berättas nämligen om ett förslag på ett helt annat monument för platsen – "en flicka av nordisk typ föreställande Umeå stad och dess förhoppningar på en ljus och lycklig framtid". Jag läser vidare om turerna kring skulpturen och här nämns även ett fotografi av modellen.

En flicka! Och kan bilden finnas kvar? Jag hör av mig till Stadsarkivet i Umeå för att få komma och leta bland de gamla protokollen.

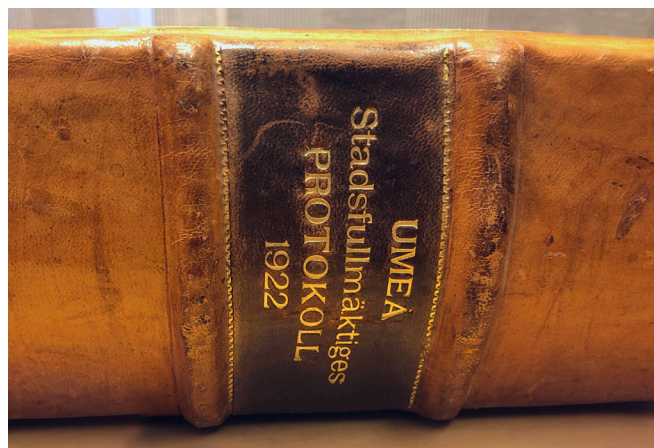
På jakt i arkivet

Stadsarkivet ligger i en av de gamla regementsbyggnaderna, numera Umestan företagspark. Stadiga stentrappor tar mig upp till andra våningen. När jag kommer in står en vagn förberedd med de handlingar jag frågat efter. Jag slår mig ner vid ett skrivbord med en första trave.

De inbundna böckerna är pampiga och vackra. Jag försöker orientera mig bland årtal och rubriker och känner mig ödmjuk inför dem som planerat och organiserat allt med vår stad. Jag dras direkt in i alla möjliga och omöjliga frågor som dryftas, men snart fokuserar jag åter på att söka det som rör skulpturen. Det här hittar jag:

Den 9 juni 1916 skrev den liberala politikern Gustav Rosén en motion om att Umeå borde fira 300 år som stad:

"Visserligen synes det vara väl tidigt att redan nu vidtaga förberedande åtgärder i sådant syfte, men längre eller kortare tid som kan erfordras härför ju helt och hållet beroende på vilka anordningar som kunna anses lämpliga."

*Vackert inbundna protokoll på Umeå Stadsarkiv.
Foto: Maria Persson.*

Rosén förslög att en kommitté skulle tillsättas för att organisera jubiléet. I december samma år utsågs fem ledamöter till gruppen och planerna för ett firande år 1922 tog fart.

Gustav Rosén hade visioner om ett mini-Skansan i Stadsliden "en verklig folkpark – utan hotfulla anslag om vite vid beträdande av gräsmattorna". Det var alltså här idén om ett friluftsmuseum på Gammlia föddes.

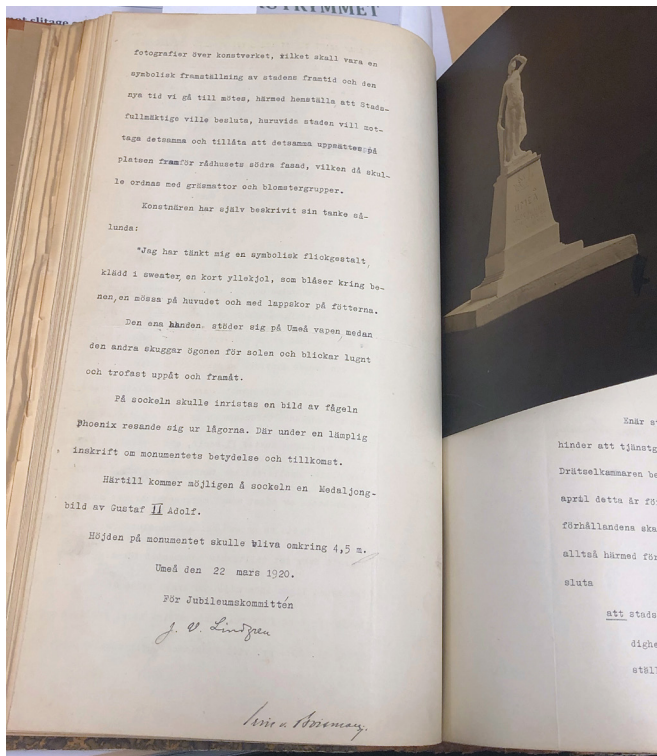
Historikern och arkivarien Birger Stecksén anlätades för att skriva Umeå stads historia, kompositören Wilhelm Peterson-Berger fick i uppdrag att komponera en jubileumskantat, minnesmedaljer skulle produceras och stadens gamla bjudas på kaffe i Döbelns park.

Skulptören David Edström fick uppdraget att göra en byst av stadens grundare, Gustav II Adolf.

Krigarkungens ersättare

Jag bläddrar vidare och läser om de ekonomiska frågorna i samband med festligheterna, om kostnader för arvoden och prioriteringar av inköp. I stadsfullmäktiges handlingar från den 22 mars 1920 träffar jag äntligen på det jag söker. Det är ett brev från jubileumskommittén:

"I en skrivelse den 16 okt. 1918 anmälde kommittén för utredning angående sättet för ett värdigt firande år 1922 av Umeå stads 300-årsjubileum bland annat, att den ämnade slutföra de genom Ryttmästare E. v. Boisman inledda underhandlingarna med skulptören David Edström angående utförande av en byst av stadens grundläggare, konung Gustav II Adolf, att uppställas på lämplig plats. Emellertid har tanken väckts att låta bysten ersättas av ett mer konstnärligt monument. Sedan nu underhandlingarna slutförts och fotografi över det tilltänkta monumentet föreligger och det synes ligga inom möjligheternas gräns att kunna insamla för dess förverk-

Jubileumskommitténs brev till Umeå Stadsfullmäktige, 22 mars 1920, med fotot av David Edströms skulpturmodell.
Foto: Maria Persson.

ligande nödiga medel, nämligen omkring 15.000:- [mot-svarar cirka 300 000 kr år 2022] vill kommittén under närslutande fotografier över konstverket, vilket ska vara en symbolisk framställning av stadens framtid och den nya tid vi gå till mötes, härmed hemställa att Stadsfullmäktige ville besluta, huruvida staden vill mottaga detsamma och tillåta att detsamma uppsättes på platsen framför rådhusets södra fasad, vilken då skulle ordnas med gräsmattor och blomstergrupper.”

Brevet fortsätter med skulptören David Edströms egna ord:

”Jag har tänkt mig en symbolisk flickgestalt klädd i sweater, en kort yllekjol som blåser kring benen, en mössa på huvudet och med lappskor på fötterna. Den ena handen stöder sig på Umeås vapen medan den andra skuggar ögonen för solen och blickar lugnt och trofast uppåt och framåt. På sockeln skulle inristas en bild av fågel Phoenix resande sig ur lågorna. Där under en lämplig inskrift om monumentets betydelse och tillkomst. Härtill kommer möjligen å sockeln en medaljong-bild av Gustaf II Adolf.”

Jag läser vidare i protokollen och finner att stadsfullmäktige tackade ja till Edströms förslag. Krigarkungen skulle alltså ersättas med en ung flicka som symbol för stadens framtid!

Bifogat finns också fotot på David Edströms skulpturmodell.

Här står hon alltså, så stadigt och självklart, på sitt stiliga fundament och blickar hoppfullt ut mot framtiden. Min hand darrar av upphetsning när jag tar fram telefonen för att fotografera bilden. Jag bläddrar lite planlöst vidare i arkivmaterialet men är alltför omtumlad och bestämmer mig för att packa ihop.

David Edström, Picasso och Gertrude Stein

Jag blir naturligtvis nyfiken på skulptören David Edström som kom med detta, milt sagt annorlunda, förslag.

I artiklar och böcker hittar jag häpnadsväckande berättelser om en hyllad skulptör som rörde sig på en global scen, men som idag verkar vara i stort sett bortglömd.

David Edström föddes den 27 mars 1873 utanför Vetlanda. Familjen utvandrade till Amerika 1880 och hamnade i Ottumwa, Iowa. Pappan var frikyrkopastor och familjen levde under mycket knappa förhållanden. Edström blev tidigt intresserad av bild och form och hade turen att träffa på lärare som uppmuntrade och inspirerade honom. Som tjuugoåring fick han idén att återvända till Sverige för att utbilda sig i Stockholm.

Först gick han på Tekniska skolan (numera Konstfack) och därefter antogs han till Konstakademien. Han var klasskamrat med blivande, tongivande konstnärer som Carl Eldh, Karl Isaksson och Carl Emil Andersson (senare Milles). Studietiden var svår och Edström drabbades av en lungsjukdom som skulle plåga honom genom hela livet. Tack vare stipendier och bidrag från goda vänner kunde han åka norrut för att kurera sig i den friska luften.

En period bodde David Edström i Fällfors vid Umeälven utanför Vännäs, och några år senare hyrde han en röd stuga i Taveljö. Här lärde han känna bygden och fick nya vänner. Han lärde sig att flotta timmer och fiska harr. Under tiden i Västerbotten inledde han också en livslång korrespondens med kvinnosaks-kämpen, författaren och pedagogen Ellen Key. Hon hade hört talas om den begåvade konstnären genom bekanta på Konstakademien och var bekymrad över hans hälsa.

Via Ellen Key kom David Edström i kontakt med bankiren och konstsammlaren Ernest Thiel och dennes hustru Signe Maria Thiel. Paret fångades av Edströms konstnärskap och han fick tidvis bo i Thiels konstnärshem i Neglinge, Saltsjöbaden. Ernest Thiel kom att bli en mångårig samtalspartner – och betydelsefull mecenat – för David Edström.

Efter studierna i Stockholm sökte sig David Edström

I Signe Maria Thiels rum på Thielska Galleriet i Stockholm finns David Edströms marmorskulptur "Våren". Foto: Maria Persson.

ut i Europa. Han landade i Florens, och det var där hans karriär startade. I femton år tillhörde han den europeiska konsteliten. Vid utställningar i Paris, Berlin, Amsterdam och London jämfördes han med storheter som Rodin och Meunier. David Edström umgicks med tidens tyngsta kulturella personligheter. Under sin tid i Florens gav han exempelvis husrum åt såväl Selma Lagerlöf som Prins Eugen när de var på genomresa. I Paris lärde han känna Pablo Picasso och Henri Matisse och han var en flitig gäst hemma hos Gertrude Stein på 27 Rue de Fleurus. Senare i livet umgicks Edström med såväl Charlie Chaplin som Gloria Swanson.

David Edström var gift två gånger, men hans stora kärlek i livet var inte någon av dessa kvinnor, utan den gifta fembarnsmamman och poeten Karin Ek. Deras hemliga relation var passionerad – men omöjlig. Edström skrev i ett brev till Ellen Key:

"Jo nog har du rätt då du säger att jag ej är begåfvad med äktenskaps genialitet."

Han fortsatte:

"Lilla Karin var min sista och lifs tillfredställande kärlek och jag har ej tanke att glömma henne [...] Om jag så hade måst gifva mitt lif för denna lycka så hade priset ej varit dyrt"

Sommaren 1915 lämnade Edström hastigt Sverige för att återigen bosätta sig i USA, varför vet man inte säkert. Han kom att vara verksam som skulptör, föreläsare och författare – framför allt i södra Kalifornien. Efter en tid drabbades han av sjukdom och levde därefter sina sista år, bitter och fattig, i nedgångna hyresrum i Hollywood.

Sin bitterhet mot Sverige visade David Edström i ett brev till Ellen Key 1924:

"All sorg, pina och elände jag haft i livet har jag fått i Sverige – Alltid är jag en främling där."

David Edström dog 1938, 64 år gammal.

Tillfälligheter på hög nivå

Men hur kom det sig att David Edström fick uppdraget i Umeå? Vi får backa bandet till våren 1915 då Edström befann sig på Stockholms slott. På uppdrag av kronprins Gustaf Adolf arbetade han med en byst av kronprinsessan Margareta. En ledig dag träffade han en av sina allra bästa vänner från studietiden, konstnären och möbelformgivaren Otto Wretling. Wretling var uppspelt för han hade precis varit hemma i Umeå och blivit invigd som frimurare. David Edström blev också eld och lågor – han hade själv närt en dröm om att få ingå i detta sällskap. Han var dock orolig för att det amerikanska medborgarskapet skulle sätta käppar i hjulet. "Det ska nog ordna sig om du ber om särskild dispens hos kung Gustav", trodde Wretling.

Sagt och gjort, nästa gång kronprinsen kom för att titta till arbetet med bysten anhöll Edström om audiens hos kungen.

Efter avslutat uppdrag på slottet åkte David Edström upp till Umeå. I sina memoarer beskriver han invigningsritualen som en oförglömlig upplevelse. I Umeå blev han också bekant med ryttmästare Erik von Boisman, vilken visade sig vara intresserad av Edströms konstnärskap. Ryttmästaren frågade lite spontant om Edström kunde tänka sig att skänka en skulptur till staden. David Edström lovade att bidra med ett verk, mot att hans omkostnader i så fall skulle täckas.

När Umeås 300-årsfirande planerades några år senare ingick Erik von Boisman i jubileumskommittén. von Boisman påminde sig då om skulptörens löfte och gav därför David Edström uppdraget.

I ett brev till Ellen Key i december 1920 skrev David Edström:

”Jag mår utmärkt och arbetar. Nu har jag bland annat för händer en staty för Umeå. Inom en ej aflägsen framtid måste jag besöka gamla Schweden.”

Och till Ernest Thiel i juli 1921:

”I have an order for a statue for Umeå, Sweden, that I will make here and ship the plaster directly on one of the Johnson Boats”

Hopp in i det sista

Skulpturen var alltså under produktion. 300 års-jubileet närmade sig och förväntningarna på det nya landmärket var höga. Dessvärre fick de ansvariga i Umeå inga livstecken från David Edström, trots upprepade försök under ett par års tid.

Till slut tog jubileumskommittén kontakt med Sveriges envoyé i Washington, Axel Wallenberg, och bad om hjälp med att komma i kontakt med skulptören.

I januari 1922 anlände ett kort telegram från Edström som sa sig vara beredd att sätta igång arbetet mot en deposition på 5 000 kronor [motsvarar cirka 95 000 kr

år 2022]. Pengarna översändes med förbehållet att skulpturen skulle stå gjuten och klar i Umeå i juni – alltså ett knappt halvår senare.

I början av maj 1922 fanns ett förslag på program för festligheterna 23–24 juni. Kungen och länets före detta landshövdingar var inbjudna. Staden skulle flaggprydas och jubileumskantaten uruppföras i kyrkan. Därefter planerades för en samling vid rådhuset där tal skulle hållas från altanen.

Under punkt ”5d” i utkastet står det sedan: ”Jubileumsmonumentet avtäckes (eventuellt)” ...

I slutet av maj skickade Wallenberg över ett fotografi av Edströms pågående arbete. Det visade sig då att figuren var ändrad. Edström meddelade dessutom i ett telegram att statyn skulle anlända först i mitten av augusti.

Jubileumskommittén sände ett kort telegram som svar: ”Beställningen återtages”.

Erik von Boisman förklarade i ett tal till Umeåborna, 20 augusti 1924, varför kommittén i sista stund tvingades dra i nödbromsen.

”För det första var modellförslaget ändrat. För det andra fanns skäl förmoda att leveransdatum skulle förskjutas ännu mer, ett faktum som troligen skulle skingra allt intresse. Det ursprungliga förbehållet om leverans i god tid var ju ej heller uppfyllt. För det tredje hade skämtet om jubileumsflickan tagit sådana former, att konstverkets värde såsom stadens 300-årsminne var riskerat.”

Erik von Boisman fortsätter:

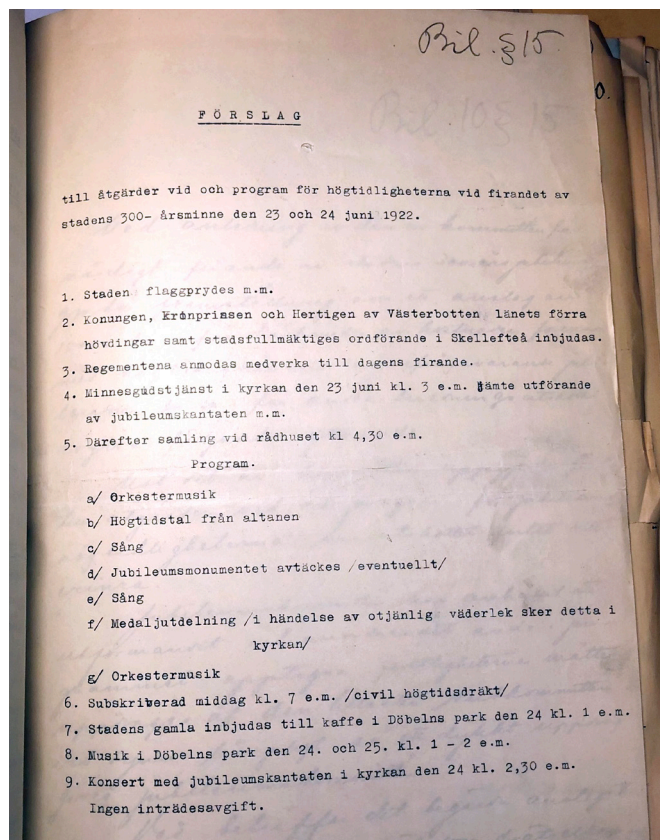
”För den som känner de svårigheter och de bekymmer, med vilka Edström hade att kämpa med under gångna åren, kan ej något klander väckas för det skedda, och själv har Edström i brev till mig förklarat saken och beklagat att han svikit oss.”

Konungens återkomst

Uppdraget att skapa ett jubileumsmonument gick nu vidare till skulptören Otto Strandman. Bysten av Gustav II Adolf stod sedan färdig i samband med Västerbottens regementes 300-årsjubileum, 20 augusti 1924.

I Stadsfullmäktiges protokoll hittar jag beslutet på vad som skulle finnas med på skulpturens sockel. Under en kunglig krona och Gustav II Adolfs monogram skulle följande inskription stå: ”Grundlade staden 1621”. På baksidan skulle ingraveras: ”Restes år 1924”.

Ja, det där med årtal är verkligen lite rörigt. Gustav Rosén angav i sin första jubileumsmotion att 300 år hade förflutit 1923. Detta ändrades dock ganska snart till 1922 – Gustav II Adolf utfärdade ju Umeås interimärs stadsprivilegier 1622.

Program för Umeås 300-årsjubileum, 23–24 juni 1922.
Foto: Maria Persson.

Först 1646 fick Umeå sina definitiva stadsprivilegier.

Vem som utfärdade dessa? Jo, det var en kvinna förstås – det var drottning Kristina som fick Umeå att börja blomstra. Med hennes privilegier följde nämligen en rad ekonomiska fördelar. Inflyttningen ökade, en kyrka började byggas och Umeå blev residensstad för det nybildade Västerbottens län.

Men tänk om ...

Det är i skrivande stund år 2022 och på Rådhusorget står nu monumentet "Listen" av Camilla Akra som symbol för me too-rörelsen. Teckningsläraren Maja Beskow, den första kvinnliga pedagogen vid läroverket i Umeå, har fått ge namn till en skola och flera av Umeås nya gator namnges efter de kvinnor som bidragit till Umeås utveckling.

Årsskiftet 2021–2022 hade jag en utställning på Galleri OSs i Umeå. Förutom en lång rad kvinnoporträtt visade jag min tredimensionella tolkning av David Edströms förslag till monument. I utställningen fanns även en bricka jag skapat tillsammans med Umeå kvinnokarta. Brickan är en hyllning till de kvinnor i Umeå som för 100 år sedan arbetade för kvinnans politiska rösträtt.

"Framtidsflickan" var ju samtida med denna feministiska demokratirörelse och jag ställde frågan i galleriets fönster:

"Tänk om hon hade blivit Umeås landmärke för 100 år sedan. Vad hade det gjort med oss som Umeåbor?"

Umeå rösträttsbricka, "Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Umeå 1903–1921". Idé och produktion: Umeå kvinnokarta och Maria Persson.

Källor

Edström, David. *The Testament of Caliban*. Funk & Wagnalls Company 1937.

Eriksson, Karin. Studier i Umeå stads byggnadshistoria. Från 1621 till omkring 1895. Avhandling, Umeå universitet 1975.

Lundén, Rolf. *Man triumphant: the divided life of David Edström*. Uppsala universitet 2014.

Lundén, Rolf. *Att välja glömskan eller att bli bortglömd: David Edströms uppgång och fall*. Konsthistorisk tidskrift/ Journal of Art History 1998:67;2.

Lundén, Rolf. *David Edström (1873–1938) – Konstnären som försvann*. Personhistorisk tidskrift 1999:2.

Bysten av Umeå stads grundläggare avtäck. Västerbottens-Kuriren 21 augusti 1924.

Brev från David Edström till Ellen Key, Ellen Keys samling, Kungliga Biblioteket.

Brev från David Edström till Ernest Thiel, Ernest Thiels arkiv, Thielska Galleriet.

Umeå Stadsarkiv.

Ellen Key, ur boken "Tisdagar med Tolfterna" av Lisbeth Håkansson Petrè, Stockholmia 2019. Illustration: Maria Persson.

www.dagensdam.se
Instagram: @dagensdam

GLÖM INTE ATT UPPGE
FÖRFATTARNAMN OCH KÄLLA
NÄR DU HÄNVISAR
TILL DENNA ARTIKEL